

Millist perepoliitikat me vajame?

Tiina Veismann (RiTo 8), liikumise Eesti Lapse Eest juhatuse liige, Tallinna Vanalinna Hariduskollegiumi õpetaja

Mida paremini ja kindlamalt lapsed ja vanemad end Eestis praegu tunnevad, seda suurem on lootus, et hakkab rohkem lapsi sündima.

Ühiskondlikus teadvuses on aset leidmas muutus: vahepeal domineerinud mõtteviis, et lapsed on iga pere isiklik huvi, on asendumas arusaamaga, et lapsed on pere ja ühiskonna (riigi) ühishuvi. Kümme aastat, mille kestel valitsuste põhitähelepanu on olnud suunatud riigistruktuuride ülesehitamisele ja majanduse tugevdamisele ning sotsiaalküsimusi on üleminekuajale omaselt peetud teisejärguliseks, on viinud meie rahva sügavasse demograafilisse kriisi, kust ilma riigi aktiivse perepoliitikata välja tulla pole võimalik.

Esialgu tundub siiski, et riik on lõpuks märganud neid tuhandeid lapsi, kes igal aastal sündimata jäävad, kuid (vähemalt tegudes) ei tunne veel kuigivõrd huvi nende vastu, kes juba olemas on ning siin ja praegu oma lapsepõlve veedavad. Kahjuks ei ole ei poliitikud ega ühiskond tervikuna veel jõudnud ühese selge arusaamani, et perede olukord ja demograafiline olukord on omavahel tihedalt seotud, s.t mida paremini ja kindlamalt lapsed ja vanemad end praegu Eestis tunnevad, seda rohkem on lootust, et hakkab sündima rohkem lapsi.

libeprobleem on 20. sajandi nähtus. Selle tekkimise põhjus on religioosete, sotsiaalsete ja eetiliste tõekspidamiste ähmastumine ning sündimuskontrolli vahendite üldkättesaadavaks muutumine. Laste saamisele hakati lähenema ratsionaalselt. Sündimuse järsk langus kummitas ka noort Eesti Vabariiki. 1935. aastal tõdeti rahvusliku kasvatuse kongressil, et kuna sündimuse tagasimineku on puhtmõistlik näht, peab ka riik sellele vastu astuma ratsionaalsete võtetega, ennekõike perekondade lastekasvatamise koormat majanduslike hüvedega kergendades (Teder 2003, 88).

Tänapäeva demokraatlikes maades on riigil laias laastus kaks teed peres laste arvu suurendada:

1. kõrvaldada laste saamise ja kasvatamise raskused;
2. suurendada inimeste soovi lapsi saada (Oras 2003, 74).

Esimene tee nõuab materiaalseid vahendeid ja oskust neid võimalikult õigesti suunata. Teine tee nõuab tarkust näha ette (pere)poliitiliste otsuste mõju erinevate sotsiaalsete rühmade motivatsioonile lapsi saada ja ühiskonna muutumisele peresõbralikkuse suunas. Eesti vajab praegu hädasti mõlema tee kasutamist.

Riigi toetus vähenenud

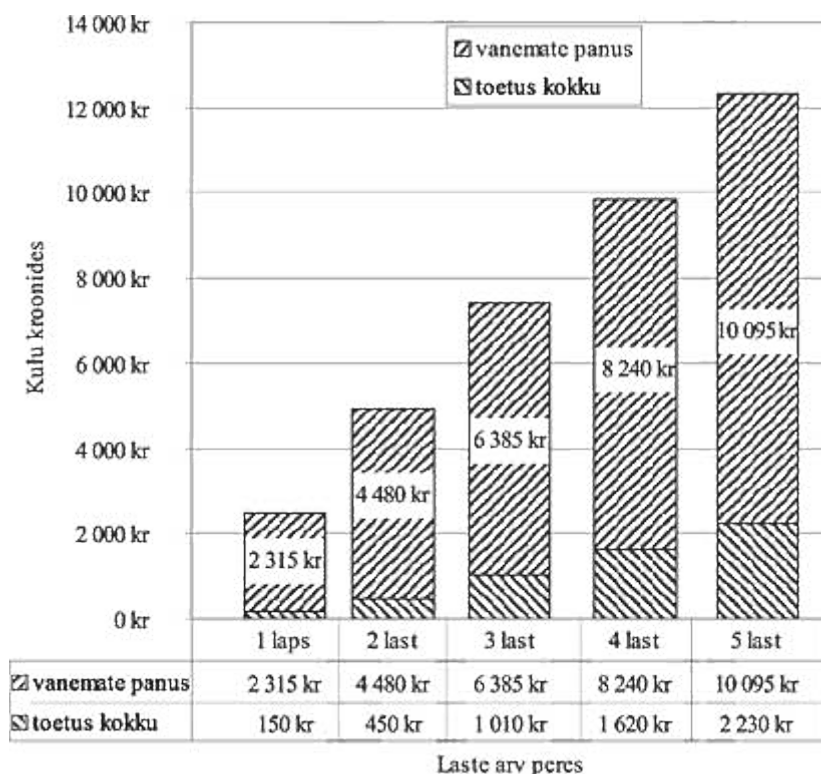
Esimene aktiivne perepoliitiline samm on vanemahüvitise näol tehtud. Kuid vanemahüvitis ei saa jääda ainsaks perepoliitiliseks meetmeks, sest sellega ei ole kõrvaldatud kaugeltki mitte kõik lastekasvatamise raskused ega lahendatud motivatsiooniprobleemi.

Viimaste aastate rahvastiku- ja vaesusuuringutest vaatavad vastu karmid arvud.

Kiire majanduskasvuga Eesti torkab Euroopa kontekstis silma vaesuses elavate laste suure osatähtsuse poolest. Statistikaameti andmeil elas 2002. aastal Eestis allpool absoluutse vaesuse piiri 34% lastest. Seejuures on selge seos ka pere vaesusriski ja laste arvu vahel.

Ajavahemikus 1992–2003 on esimese lapse toetuse (150 krooni) suhe keskmise palka vähenenud 16%-lt 2%-le ja suhe keskmise vanaduspensionisse 28%-lt 8%-le. Sisuliselt tähendab see, et äsja iseseisvunud Eesti pidas jõukohaseks ja vajalikuks maksta igale lapsele tervelt kaheksa korda suuremat toetust, kui peab vajalikuks maksta praegune, Euroopa Liidu lävel olev jõudsalt kasvanud majandusega riik.

Joonis. Kulu lapse kohta

Pisut ka kulude poole pealt. Viimase seitsme aastaga on kaotatud riiklik huvi- ja spordikoolide võrk. Algul "sümboolsena" sisse viidud huvialaringide ja trennide tasud on tohutu kiirusega suurenenud. Näiteks muusikakooli õppemaks on tõusnud 400 kroonilt poolaastas 1250 kroonile.

Koolilõuna päevamaksumus on kasvanud 6 kroonilt 14 kroonile, samuti on mitu korda kallinenud töövihikute jms hinnad.

Mure perepoliitika pärast

Need näited räägivad selget keelt, et riigi toetus peredele on vähenenud.

Esiteks see, et praeguses perepoliitikas tõmmatakse järsk vahe sündimuse soodustamise ja perede elukvaliteedi parandamise abinõude vahele. Ometi näitab teiste riikide praktika, et pole olemas üht võluvitsakest, mis suurendaks järsult sündimust, kui tahes suuri summasid selleks ka ei kulutata.

Laste sündimata jäämisel või nende sünni edasilükkamisel on palju põhjusi, nagu näitavad ka Eestis tehtud uuringud. Kui jälgida kas või Perekooli virtuaalse foorumi ägedaid diskussioone, torkab potentsiaalsete sünnitajate seas silma kaks selget huvirühma. Lühiajalist vanemahüvitist hindavad kõrgelt enamasti suurema sissetulekuga naised, kes on siiani rohkem karjäärile pühendunud ning kelle jaoks pereelu on olnud teisejärguline. Nad planeerivad või ootavad oma esimest, vähematel juhtudel teist last, ja suur osa neist soovibki ainult üht–kaht järeltulijat. See rühm peab lapsesaamisel oluliseks sissetulekute säilimist ka lapsega kodus olles ja teab või arvab, et hiljem lapse kasvatamisel riigilt tuge ei vaja. (Leidub ka neid, kes usuvad siiralt, et just esimesel eluaastal ongi kulud lapsele kõige suuremad – "mähkmed, piimasegud, arendavad mänguasjad...".) Loodetavasti mõjutab võimetus olla harjunud elatustaset kaotamata lapsega kodus ka nende naiste motivatsiooni last saada, kes seda siiani tähtsaks pole pidanud. Kuid need naised moodustavad sünnitusealistest üksnes väikese osa.

Teise, suurema rühma lapsesoovijatest moodustavad aga need, kel on juba üks või mitu last ja olemas ka praktiline kogemus suuremate lastega kaasnevatest kulutustest. Nemad peavad järgmiste laste saamise peamiseks takistuseks seda, et nad ei soovi halvendada olemasolevate laste võimalusi, ega ole kindlad, kas nad riigi toetuse pideva vähenemisega suudaksid tagada kõigile lastele kvaliteetse lapsepõlve. Neid peresid lühiajaline sissetulekukompensatsioon eriti ei motiveeri, nemad ootavad riigilt pikemaajalist tuge.

Teiseks. Palgast sõltuva vanemahüvitise põhjenduseks on toodud, et riik peab soodustama laste sündimist neisse peredesse, kus nende kasvatamist poleks edaspidi tarvis toetada ja kus nende üleskasvamiseks on paremad tingimused. Säärane lähenemisviis mõjutab lapsesaamise motivatsiooni negatiivselt – see annab paljude suhteliselt madalalt tasustatud erialade esindajatele (nende hulgas on ka ühiskonnale väga olulised elukutsed, nagu arsti, õpetaja, teadlase jt oma) sõnumi, et nende lapsi riik ei ootagi. Kui seejuures ka üleliia rõhutakse vanemate materiaalse vastutuse tunde laste arvu planeerimisel, hakatakse sünde veelgi rohkem edasi lükkama.

Samuti tähendab see kindlat suunda 1–2–lapselisele peremudelile, sest meie sissetulekute ja elukalliduse juures saavad kolme ja rohkemat last ilma elatustasemes märkimisväärselt kaotamata lubada ülimalt vähesed. See muudab lapse luksuskaubaks – iibetõusust ei ole sel juhul mõtet rääkida. Eriti ohtlik on aga mõtteviis, nagu oleks majanduslik kindlustatus

lapsesele soodsa kasvukeskkonna tagamisel esmase tähtsusega. Õpetajana olen kogenud, et ka heal järjel vanemate ainus laps võib olla probleemne, kui tal on olemas kõik peale oma vanemate tähelepanu. Piir hea ja halva lapsevanema vahel ei kulge mitte rahakotti, vaid väärtushinnanguid mööda. Esimene asi, mida laps vajab, on vanemate hool ja tähelepanu. Kui aga vanemad on liialt karjäärile ja materiaalsetele hüvedele orienteeritud, jääb lapsele nende elus teisejärguline roll.

Kolmandaks. Peretoetusi, mis on kõikjal Euroopas universaalsed ning mille mõte on leevendada laste arvust tingitud ebavõrdsust ja väärtustada laste kasvatamisel tehtavat tööd, on Eestis hakatud käsitlema toimetuleku kontekstis. Korduvalt on vihjatud vajadusele korraldada peretoetuste süsteem ümber nii, et toetust hakkaksid saama ainult "tõelised abivajajad". Kui see tähendab taotlustel ja palgatõenditel põhinevat toetussüsteemi, siis muudab see vanemad ühiskonnale vajaliku töö tegijaist abivajajateks ja mittetoimetulijateks. Lastesaaamise motivatsioonile mõjuks see kindlasti negatiivselt. Arvata on, et väga paljud jätaivad pigem järgmised lapsed sünnitamata, kui sellesse rolli laskuvad. Samuti jätab selline süsteem arvesse võtmata, et rahuldav elustandard saavutatakse tihti ranga hinnaga – tohutu töörahamisega ja lastega tegelemise arvel. Peale selle on toetussüsteemi ümberkorraldustest saavutatav kokkuvõtte tõenäoliselt nii tühine, et ei vääri selle administreeerimise kulusid.

Muret teeb ka see, et Eesti perepoliitika pole järjepidev. 2003. aasta veebruaris kiitis eelmine valitsus heaks laste- ja perepoliitika kontseptsiooni, kus on öeldud, et riigi perepoliitika üldine eesmärk on tagada lastele ja lastega peredele parim võimalik elukvaliteet ja turvaline elukeskkond ning et riigi osaks on leevendada sotsiaalseid ja majanduslikke takistusi, mis sunnivad lastesaaamisest loobuma või laste sündi edasi lükkama. Need seisukohad ja suunad on igati kooskõlas nii perede kui ka oma tuleviku pärast muret tundva riigi huvidega. Kahjuks ei ole midagi kuulda selle dokumendi rakenduskava väljatöötamisest. Poliitilistest tõmbetuultest sõltuv perepoliitika vähendab perede kindlustunnet tuleviku suhtes.

Millist perepoliitikat me vajame?

Eesti Lapse Eest liikmete arusaama kohaselt peaks perepoliitika olema eelkõige terviklik ja teadmispõhine. Perepoliitiliste otsuste langetamisel ei tohiks juhinduda üksikutest kõlavatest valimislubadustest, vaid uuringutel põhinevast tervikkontseptsioonist, mis hõlmab nii sündimuse kui ka lastega perede elukvaliteedi poolt.

Iga perepoliitiline abinõu peab omakorda olema võimalikult terviklikult lahendatud. Näiteks vanemahüvitise eelnõu loogika näeb ette, et pärast lapse 11-kuuseks saamist läheb ema jälle tööle. 2000. aastal Tallinna naiste seas tehtud uuringust aga selgub, et aastase lapse kõrvalt soovis tööle minna ainult 7% emasid (tegelikult läks 18%) (Hansson 2001). Teisalt on suure osa naiste palk nii väike, et lapsehoidja palkamine muudab töölkäimise mõttetuks, aga alla 1,5-aastast last harilikult lastesõime ei võeta, rääkimata sellest, et kõigile lastele ei sobigi varakult kollektiivi minek. Terviklik lahendus tähendaks kogu lapsehoolduspühkuse aega katvat piisavat toetust, mis võimaldaks emal olla lapsega koos või töölemineku soovi korral palgata lapsehoidja.

Perepoliitika peab moodustama tervikliku süsteemi ka teiste riigielu valdkondadega. Perepoliitilisest aspektist võiks üle vaadata kõigi eluvaldkondade ja tasandite otsused, alates haridus- ja kultuuripoliitikast ning lõpetades regionaalpoliitikaga. Perede olukorda aitaks märkimisväärselt parandada tõhus tööhõivepoliitika, ümber- ja täiendusõppevõimalused jms. Perepoliitika peaks kajastuma ka eluaseme- ja laenupoliitikas: riik võiks noortele peredele ja lasterikastele peredele appi tulla eluaseme soetamisel ja elamistingimuste laiendamisel (tihti piirab laste arvu peres ainuüksi ruumipuudus, rääkimata sellest, et suuremad pered elavad sageli teistest tunduvalt kitsamates tingimustes, sest pere pole enamasti laenuvõimeline). Eluasemeprobleeme aitaks lahendada soodsatel tingimustel laenu või järelmaksu võimaldamine, millest iga järgmise lapse sünd kustutab teatud protsendi, suuremale perele järgmise lapse sündides makstav eluasemetoetus vms.

Kindlasti puudutavad peresid ka maksupoliitilised otsused. Näiteks kavandatav tulumaksuprotsendi alandamine, mida serveeritakse ka lastega perede olukorra parandamise vahendina, ei ole tegelikult sugugi lapse- ega iibesõbralik: tulumaksu alandamisest võidab pere seda vähem, mida väiksem on sissetulek ja mida rohkem on lapsi. Ja see vähenegi muutub olematuks või lausa kaotuseks kaudsete maksude tõusmisel, mis seab löögi alla just suuremad pered, kus möödapääsmatuid kulutusi on rohkem.

Perepoliitika ja valikuvõimalused

Perepoliitika peaks aktsepteerima ja toetama inimeste erinevaid valikuid pereküsimustes.

Kõigepealt tähendab see, et peab olema vabadus saada nii palju lapsi, kui soovitakse, ilma et see tähendaks ühtlasi valikut soovitava laste arvu ja pere väärika elatustaseme vahel. Kui riik tahab tõesti demograafilist olukorda muuta, peab ta soodustama lapsesaamissoovide täitumist, nagu on kirjas ka Eesti laste- ja perepoliitika kontseptsioonis. See ei tähenda ainult lühiajalist sissetulekukompensatsiooni. See tähendab pidevat riigi tuge ehk siis lastetoetuste tõstmist arvestatavale tasemele ja nende progresseerumist laste arvu järgi, samuti tasuta või soodushinnaga teenuseid suurematele ja raskustes peredele (koolitoit, õppevahendid, transport, huvialaringid).

Valikuvabaduste juures ei saa mööda minna ka paljuräägitud töö- ja pereelu ühendamisest. See ei tohi olla ühesuunaline, s.t et riik annab vanematele võimaluse aina rohkem ja paremini töötada. Uuringud ja küsitlused näitavad, et suur osa vanemaid sooviks hoopis pühendada rohkem aega oma lastele, kuid see ei ole suure töökoormuse puhul võimalik. Tagapool viidatud raamatust "Naine, perekond ja töö" selgub, et Tallinna väikelaste emade töönädal on koguni 9 tundi pikem kui Euroopa Liidu riikide emadel, sest meil ei ole eriti levinud osalise tööajaga töötamine, mida teevad Euroopas ligi pooled väikeste laste emad.

Perepoliitika peab lähtuma põhimõttest, et laste kasvatamine on ühiskonnale vajalik töö.

Viimastel aastakümnetel on palju räägitud perekonna tähtsuse vähenemisest ja selle negatiivsetest tagajärgedest. Seda enam peaks riik tunnustama ja hoidma neid, kes soovivad end lastele, perele pühendada. Kui peres on viis või rohkem last või puudega laps, kes vajab enda kõrvale pidevat täiskasvanu tuge, võiks üks vanem soovi korral palgatööst loobuda ja

saada koduse töö eest väärilist palka. Samuti peaks töötaval väikelapse emal või mitme kooliealise lapse emal olema võimalik töötada väiksema koormusega, sest kodus laste kasvatamine ei ole laiskus ega mugavus, vaid seegi on vastutusrikas ja pealegi riigile vajalik töö.

Esmapilgul võib tunduda, et riigile on kõige kasulikum maksimaalselt palgatööd rabav ja tulu teeniv lapsevanem. Ka praeguse valitsuse perepoliitiline eelistus kuulub selgelt edukatele karjääriinimestele. Tegelikult ei tohiks mitut last kasvatav vanem sama jäägitult tööle pühenduda kui lastetu. Kahjuks kipub see sageli olema lausa vastupidi – normaalse elatustaseme säilitamiseks tehakse tööd ka ajal, mis peaks kuuluma lastele. Paljude lastega seotud valupunktide juured on praegu just selles, et vanematel ei ole aega laste jaoks. Seega, väärtustades perede toetamise kaudu lapsevanemate tööd ja hinnates inimeste panust mitte ainult maksumaksjatena, vaid ka tulevaste kodanike kasvatajatena, väldib riik nii mõnegi hilisema sotsiaalse probleemi lahendamisest tulenevaid kulusid. Selle panuse hindamise loomulik väljendus oleks seegi, kui üleskasvatatud laste arv ei kajastu vanemate pensionis negatiivse summana.

Lastekasvatamise kui ühiskonnale vajaliku töö riiklikul tasemel tunnustamisel on tähtis osa lapsesaamismotivatsiooni suurendamises.

Lähtuda tuleb lapse huvidest

ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklis 3 on öeldud, et kõikides lapsi puudutavates ettevõtmistes tuleb esikohale seada lapse huvid. Miski ei vasta lapse huvidele paremini kui anda vanematele võimalus olla rohkem koos oma järeltulijatega. Tuleks leida võimalused motiveerida töandjaid suuremale peresõbralikkusele (osalise ja paindliku tööaja võimaldamine, huvialaringide, laagrite jm puhkevõimaluste pakkumine).

Vanemahüvitise seaduse eelnõu seletuskirja lugedes torkas silma, et seal räägitakse väga palju vanema sidemest tööturuga ja seaduse mõjust tööturule, kuid kordagi ei nimetata mõju lapsele või ema ja lapse vahelist sidet. Samas on enamik lastearste, psühholooge ja kasvatusteadlasi ühel meelel, et esimesel kolmel eluaastal kogetav lähedus- ja turvatunne on inimese kujunemisel määrava tähtsusega.

Lapse huvides on see, et tema arenguvõimalused ei sõltuks vanemate rahakotist ega sellest, kas ta on ainus või suure pere laps. Laps ei pea puudust kannatama sellepärast, et tal on ainult üks vanem, et vanem ei maksa alimente, kutsutakse sõjaväkke või pere kaotab ootamatult toitja. Lapsele ei lähe korda, kas tema kodulähedane kool on majanduslikult rentaabel või staadionil, kus ta armastab sõpradega vutti mängida, on suur väärtus kinnisvaraarenduse alana. Laps pole süüdi, kui tema vanemad ei suuda tasuda üürivõlga – teda ei tohi karistada kodust ilmajätmisega. Laps ei saa valida endale vanemaid, küll aga peaksid kõik need, kes tunnevad endas jõudu ja tahtmist vanemate aset täita, saama seda teha bürokraatlike ja majanduslike takistusteta.

Lapse huvidega arvestamine peaks ulatuma ka kõigisse teistesse ühiskonnaelu valdkondadesse.

Investeering tulevikku

Lastesse paigutatud materiaalsed ja vaimsed vahendid on otsene investeering tulevikku.

Aastaid lastega töötanud inimesed kinnitavad üksmeelselt, et probleemide hulk suureneb aasta-aastalt. Laste vägivaldse või enesehävitusliku käitumise ning haridustee katkemise juured on nii kehvast ja formaalses hariduses, nõrkades peresidemetes, laste üksijäetuses, massimeedia väheses regulatsioonis, alternatiivse tegevuse kättesaamatuses kui ka paljus muus, mida me praegu ei tea, kuid mis tuleks põhjalike teaduslike uuringutega välja selgitada. Ja seejärel asuda aktiivselt lahendusi otsima.

Rahva vaimse tervise poliitika üks autoreid Kaja Kuivjõgi on öelnud: "... kui ühele lapsele kulutatav ennetav tegevus on 1000 krooni, siis narkosõltlase või aidsihaige ravi on ühiskonnale kümneid kordi kallim. Samuti on riskikäitumise tagajärjel elamata elu või mittetäisväärtuslik elu (saamata jäänud tulu ja otsesed kulud) ümberarvestatav rahasse. Küsimus on ainult, millal me selle raha leiame. Ja kas leiame ennetusele või tagajärgede-tulemuste kustutamisele. Arenenud riikide praktika näitab üht – ennetamine on odavam. Me vajame uute väärtushinnangutega riigijuhte" (Oras 2003).

Tarvis on mõista, et see, kuidas Eestis elav laps end tunneb ja millised on tema võimalused, ei ole kitsalt perede probleem, vaid see puudutab otseselt või kaudselt igat Eesti inimest – nii narko-, kuritegevuse jt probleemide kui ka selle kaudu, millises ühiskonnas me kõik ja meie lapsed elame paarikümne aasta pärast.

Peame ka mõistma, et Eesti ei vaja ainult edukate rahateenijate lapsi. Eesti vajab ka arstide, õpetajate, treenerite, lasteaiakasvatavate, teadlaste ja loomeinimeste lapsi. Eesti vajab ka maale taludesse lapsi. Eesti vajab kolme- ja enamalapselisi peresid, sest seal tulevad iseseisvad, koostöövõimelised ja teistega arvestada suutvad inimesed. Eesti vajab emasid, kes tahavad olla oma lapsega kodus kauem kui 10 kuud. Eesti vajab vanemaid, kes jõuavad ja tahavad oma lastega tegelda.

Kõik need vajadused nõuavad järgmisi perepoliitilisi otsuseid. On selge, et kõike kohe ei saa. Seda keegi ei ootagi. Eelkõige ootavad pered märke heast tahtest.

Kasutatud kirjandus

Hansson, L. (toim) (2001). Naine, perekond ja töö 2000. Pere-elu ja kutsetöö kokkusobitamise probleemidest väikeste lastega peredes. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Kuivjõgi, K. (2003). Kas vaeste pensionäride rahvusriik või multikulturaalne paabel? – Eesti Päevaleht, 17. mai.

Oras, K. (2003). Perekonda soovitav laste arv ja ootused riigi perepoliitikale. – D. Kutsar (toim). Millist perekonnepoliitikat me vajame? Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Teder, A. (2003). Perekonnast kunagises Eesti Vabariigis. – A. Teder. Isade foorum. Tallinn.